

KAPITTEL 2

Forskningshistorisk bakgrunn

Målet med dette kapitlet er å presentere og vurdere sentrale fremstillinger, resultater og perspektiver knyttet til utforskningen av tinget – det som er av betydning for min framstilling og som jeg trekker veksler på i undersøkelsen. Flere forskere har tidligere levert solide historiografiske oversikter over temaet (Helle 1972, 2009; Sveaas Andersen 1975, 1977; Sandvik 1989; Dahl 1990; Bagge 1996a og b; Olsen 1997). Disse er nyttige som en generell forskningshistorisk bakgrunn og knytter direkte an til min egen analyse. Det har, som nevnt, likevel ikke tidligere vært gjort noen tilsvarende undersøkelser av tingsystemet som det jeg skal gjøre, basert på et sammensatt kildemateriale av arkeologiske, topografiske, kartografiske og historiske kilder i et samlende perspektiv (men se Semple *et al.* 2020). I det følgende vil jeg vurdere tidligere forskning tematisk, mot spørsmål av særlig relevans for min egen analyse, slik som om tingstedenes lokalisering, funksjoner, nivåer og sentraliseringsprosesser, og i forhold til alder, aktører og spørsmålet om endringer og kontinuitet.

2.1 Tingsteders fysiske strukturer og lokalisering

Tidligste informasjon om tingsteder og andre fornlevninger med en konkret landskapslokalisering er bevart i form av reiseskildringer foretatt av prester fra 1500-tallet og av antikvarer i de påfølgende århundrer (Nilsson 1574–1597; Kraft 1822–1835; Lorange 1870; Bendixen 1880, 1891). Det kan omtale tradisjoner og fornminner som er forsvunnet og glemt i dag. Det argumenteres ofte for en nær kobling mellom kultsted og ting, basert på utsagn i sagaer (Gomme 2009 [1880]; du Chaillu 1970 [1889], 517; Allcroft 1921, 345f.). Denne litteraturen trekkes særlig inn når det gjelder spørsmål

om tingstedenes lokalisering og fysiske markeringer, men må samtidig anvendes med et kildekritisk blikk.

Særlig har fornminner som gravhauger og såkalte domarringer, dvs. reiste steiner i en krets, vært tolket som tingsteder. Både i Norge og i Sverige ble de reiste steinene, formet som en ring, tolket som markører for området der dommerne skulle sitte. De svenske landskapslovene nevner en «dommarring» (*a þing oc a ring*), der alle frie bønder på tinget skulle sitte innenfor (Modéer, KLNLM XVIII, 335 m/ref.). Gulatingsloven nevner også en «tingring» (*þingring*) (G 240), som har vært antatt å referere til en form for domarring. Steinringene har også vært sett som samlingssteder for religiøs kult. Diskusjonen om hvorvidt domarringene virkelig har vært tingsteder er omfattende (bl.a. du Chaillu 1970 [1889], 369ff.; Worsaae 1846; Sahlström 1924, 1942; Holmgren 1929; Arne 1938; Grieg 1943, 43; Skjelsvik 1956). Flere utgravninger av antatte domarringer har likevel vist at det dreier seg om graver fra eldre jernalder (Skjelsvik, KLNLM III, 165–167), men det finnes også eksempler på at de faktisk har vært brukt som tingsteder i senmiddelalderen, slik som Motala i Sverige (Styffe 1911, 248). En kan derfor ikke avvise at noen kan ha vært benyttet som tingsteder også i eldre tid. Det finnes dessuten flere eksempler på at gamle monumenter som markerte gravhauger har vært brukt som tingsteder, som bl.a. Tingwall på Isle of Man og Anundshögen i Sverige (Sanmark og Semple 2010). Det er imidlertid vanskelig å skille mellom monumenter som faktisk har vært brukt som tingsteder og de som er blitt tilskrevet slik status senere.

Med bakgrunn i kildemateriale som middelalderdiplomer og stedsnavn med ting i navnet, utarbeidet flere norske og svenske forskere mellom 1920- og 1940-tallet lister over mulige tingsteder (Bugge 1920; Wildte 1926, 1931; Bull 1931; Indrebø 1935; Turén 1939). Disse kan danne et godt utgangspunkt for nye kontekstuelle studier. I de eldre arbeidene er det argumentert for en nær kobling mellom ting, kult, gilder og ulike former for lek/kappestrider, og ofte også markeds plasser (Munch 1852, 152–153; Koht 1921, 29; Schück 1926, 170–171), gjerne knyttet til såkalte bygdemidtpunkt (Bugge 1920; Olsen 1915, 1926; Schledermann, KLNLM XVIII, 373f.). Det har videre vært argumentert for en sterk grad av kontinuitet, og at lokaltingene ble holdt på det samme stedet helt fra førkristen tid og fram til reformasjonen (Bugge 1920). Sjelden er imidlertid

tingstedenes eksakte lokalisering i landskapet blitt diskutert nærmere, og de er heller ikke sett i større sammenhenger og til ulike administrative områder (Bugge 1920, 110; Bull 1921, 64ff.; 1924, 143). Dermed kunne forskerne heller ikke forklare hvorfor det ofte finnes spor etter flere stevnesteder innen samme bygd.

I de senere tiår har det vært en fornyet interesse for å studere tingsystemet, både nasjonalt og internasjonalt, og blant så vel arkeologer som historikere (Wilson 1994; Appel 1999; Helle 2001; Storli 2006; O’Grady 2008; Sanmark og Semple 2013; Sanmark *et al.* 2013, 2015; Skinner 2014; Semple *et al.* 2020). På nytt er gravhauger sett i sammenheng med tingsteder og som multifunksjonelle lokaliteter. Ut over det å være gravminner, der forfedreriter og sosiale minner ble skapt og reproduisert, kan forhistoriske graver i form av monumenter ha vært steder for sosial interaksjon. Her kan fortidens monumenter ha blitt brukt aktivt for å skape legitimitet og autoritet, trolig under kontroll eller overoppsyn av en politisk og religiøs elite (Semple 2004, 139; Williams 2004, 111, 116). Dette er kjent fra tingsteder i Sverige, hvor spesielle gravhauger eller andre monumenter og strukturer har en slik funksjon, slik som Gamle Uppsala (f.eks. Larsson 1998; Ljungkvist *et al.* 2012) og Kjula ås (Sanmark og Semple 2010). Disse momentene vil være viktige å trekke inn i arbeidet med å identifisere tingsteder i undersøkelsesområdet. Dette blir nærmere diskutert i kapittel 4 og kapittel 9.

Flere norske forskere har i de senere år pekt på et mulig nært geografisk samband mellom større kokegropfelt, tingsted og kirke, siden flere kokegropfelt er blitt påvist nær middelalderske kirkesteder. To slike steder ligger i undersøkelsesområdet, Bommestad og Lunde nær Tjølling, også med stedsnavn forbundet med ting (Skre 2007, 385–406; Gjerpe 2008, 56f.; Samdal og Bukkemoen 2008, 262; Ødegaard 2018a, 2019a og b). Det har åpnet for kontinuitet mellom førkristne kultplasser og kristne kirkesteder – en gammel diskusjon, som derfor har fått ny aktualitet, og som vil bli nærmere gjort rede for og vurdert i kapittel 8.

Tolkningen av såkalte ringformede tunanlegg som er påvist i Sørvest-Norge og Nord-Norge som mulige tingsteder, har også fått fornyet aktualitet (Nicolaysen 1882–1866, 301; Storli 2000, 2001, 2006; Olsen 2005; Grimm 2010; Iversen 2015 a–c). Slike anlegg har vist seg å kunne

ha en lang bruksfase gjennom hele jernalderen, og der enkelte kan gå helt tilbake til eldre romertid (Storli 2006, 48ff.). Det er særlig analogier til beskrivelsen av germanske stammers faste tingmøter mellom høvdinge, gjengitt av Tacitus i år 98 e.Kr., og beskrivelser av ting i den islandske fristatstiden som danner bakgrunn for tolkningene. Det skal da ha skjedd en utvikling som gikk fra mer begrenset autoritet til stadig større kontroll over større områder, hvor siste fase skal ha inkludert konsolidering av makt og nye styringsmåter. Det førte til at det eldre tingsystemet gikk ut av bruk. I Sørvest- og Nord-Norge gikk utviklingen av ringtunene også fra små til større områder. Tingstedene på Island hadde også boder, datert til ca. 950 til 1200-tallet, men var mer uregelmessige i utforming (Vésteinsson 2013, 113) og ikke formet som ringtun (Olsen 1972, 151f.; Storli 2006; Iversen 2015a, 2). Slike anlegg er imidlertid ikke funnet innen undersøkelsesområdet, men tolkningene er likevel interessante når jeg skal diskutere tingstedenes utvikling i tid.

Flere studier av tingsteder har i stor grad omfattet mindre, lokale undersøkelser av mer eller mindre sikkert identifiserte tingsteder på ulike nivåer (Barnwell og Mostert 2003; Pantos og Semple 2004). Det er i liten grad gjort forsøk på å vurdere tingstedenes plassering mot større juridiske områder og sosiale hierarkier. Imidlertid er det nylig publisert noen høyst relevante studier, som nettopp forsøker å trekke konklusjoner om tingsteder innen større geografiske områder, herunder særlig tingsteder på de britiske øyer (Baker og Brookes 2013a), Sverige, Norge, Island og de nord-atlantiske øyer, men også trekker veksler på kontinentalt materiale (Sanmark 2017; Semple *et al.* 2020). Studien av tingsteder og administrative landskap i England viser at en kan klassifisere tingstedstyper ut fra landskapskontekst med hensyn til infrastruktur, tilgjengelighet, monumentalitet og skala (Baker og Brookes 2013a, 3f.). I studiene vises det hvordan tingsteder kan være lokalisert på høyder med god utsikt over både nærområder og områder i en viss avstand og i relasjon til større veier. Andre tingsteder lå like ved siden av sentrale veier og møtepunkter, gjerne ved vadesteder og veikryss. Noen tingsteder lå ved viktige kongsgårder eller senere kirkelige sentra.

Tingstedenes lokalisering synes dermed å være bestemt av områdenes infrastruktur og sosiopolitiske bosetningsstruktur, og dette vil være

viktig å studere også her. I England pekte den ene studien ut en spesiell type tingsteder på «hengende fremspring» (*hanging promontories*), som skiller seg ut med en del felles fysiske kjennetegn, i tillegg til å være formet som markerte plattformer eller ha et haug-lignende utseende (Baker og Brookes 2013a, 4, 12). Disse har en spesiell lokalisering nær administrative grenser, ofte der flere yngre sogn krysser hverandre eller ved større verdslige og geistlige grenser. Denne typen tingsteder er foreslått å representere tingsteder på et høyere nivå, enten regionalt koblet til såkalte *shires* (fylker) eller overregionalt nivå, og trolig også en type tingsted som var eldre enn kjente administrative områder (*hundred*) som først er belagt i kildene på 900-tallet (Baker og Brookes 2013a, 8ff.). Disse strukturene er særlig interessante som sammenligningsgrunnlag for tingsteder i undersøkelsesområdet. De viser at det er mulig å finne indikasjoner på et eldre lag i organisasjonen ved å se på både tingsteders utforming og lokalisering i landskapet og i forhold til yngre kjente historiske administrative grenser.

2.2 Funksjoner, nivåer og sentralitet

Gjenoppdagelsen på 1400-tallet av Tacitus' fremstilling *Germania* fra ca. 98 e.Kr., ledet til tolkninger om et opprinnelig fellesgermansk likhets- og frihetsideal blant germanske stammer. Studiet av lover og rettshistorien på 1800-tallet ble også påvirket av denne kilden, og det ble sentralt å forsøke å finne en opprinnelig førkristen fellesgermansk urrett (Maurer 1852, 1878; von Amira 1874; Lehmann 1888). Norske og islandske lover og sagaer ble her antatt å inneholde de mest opphavelige rettsoppfatninger (Sandvik 1989, 283ff.). Eldre rett ble brukt til å vurdere likheter i tingsystemets ulike nivåer og funksjoner. Videre ble sagaer i stor grad brukt som direkte kilder til det forhistoriske samfunnet, der tinget ble sett som en institusjon som uttrykte iboende demokratiske tendenser (Grimm 1828; Stubbs 1874–1878). Tinget ble også ansett som forløper for moderne representative styringsmåter, som parlamenter (se f.eks. Gomme 2009 [1880], 8). Det ga seg utslag i forholdsvis ukritiske sammenligninger og analogier mellom tingsteder i forskjellige land (Gomme 2009 [1880]; du Chaillu 1889; Allcroft 1921). Bøndene skal ha hatt den opprinnelig

lovgivende og dømmende myndighet, men ble etter hvert fratatt den styrende myndigheten av kongemakten og dens ombudsmenn.

Tolkninger av landets eldre administrative inndelinger ble også gjort, basert på sagaer og filologiske tolkninger av rettskretsenes navn, slik som *fylker*, i betydningen folk. Hvert fylke skal dermed i eldre tid skal ha utgjort et eget kongerike eller smårike (Keyser 1867, 6; Taranger 1904, 42f.). Flere rettskretser ble også ansett som selvstendige enheter, til forskjell fra andre underinndelinger (Munch 1849, 5ff.; Storm 1882, 134ff.; Taranger 1888, 337ff.; 1904, 231f.; Brandt 1883, 163; Tunberg 1911, 58ff.). Selv om mange forskere har diskutert de ulike administrative nivåene og deres funksjoner, er de administrative områdene likevel i liten grad studert sammenlignet med hverandre og der de tilhørende tingstedene vurderes i relasjon til grenser og rettsområder.

Flere studier omkring tingsystemet fra første del av 1900-tallet vurderer lagtingenes funksjoner og grenser (Taranger 1924; Seip 1934), inklusiv administrative enheter og tingsteder på lavere nivå (Bull 1918a, 1924; Bugge 1920). Her er mer omfattende kildekategorier i tillegg til lover trukket inn, slik som diplomer, og i enkelte tilfeller også arkeologisk materiale, i tillegg til selve topografien rundt. Den første som behandlet lokale tingsteder i en større geografisk kontekst, var Gustav Indrebø (1935). Han mente å kunne skille ut to lokale tingnivåer i undersøkelsesområdet; de lokale tingene for de såkalte fjerdingene og for skipreiden som helhet, noe jeg skal komme tilbake til i min egen analyse. Etter dette har det ikke vært gjort noen samlende undersøkelser av den verdslige administrative inndelingen i Borgartingslagen.

I nyere arkeologisk forskning har det vært en tendens til å koble flere sentralfunksjoner sammen til såkalte sentralplasser, også inklusiv kult og tingsteder, basert på arkeologiske kriterier (Myhre 1987a; Fabech og Ringtved 1995; Jørgensen 2003; Skre 2007). Den svenske arkeologen Peter Bratt har nylig kritisert en slik sammenkobling i sin studie av storhauger i Mälardalen, der han viser at ting og kult ofte er lokalisert på forskjellige steder (Bratt 2008, 146). Det er derfor interessant å se hvordan dette stiller seg i undersøkelsesområdet. Et problem er at sentralplasser lett blir tilskrevet en juridisk eller rettslig funksjon i kraft av å oppfattes som en sentralplass (jf. Skinner 2014, 93). Forholdet

mellom en såkalt sentralplass og et tingsted er imidlertid i liten grad blitt undersøkt eller diskutert, verken på sentralplassen i seg selv eller relatert til andre omkringliggende tingsteder og det eventuelle nettverket mellom dem.

Studier av tingorganisasjonens institusjonelle utvikling sto sterkt i historieforskningen fram mot 1970-tallet. Tinget forut for høy- og senmiddelalderen er imidlertid sjelden diskutert – noe som særlig skyldes mangelen på skriftlig kildemateriale og at sagaene ble ansett som lite troverdige kilder til tiden forut for nedskrivningen på 1200-tallet. En annen årsak kan være at lovene, som tradisjonelt har vært benyttet som de viktigste kilder for å tolke tingsystemet og maktforholdene på tingene, har gitt retningen en juridisk slagside. Forskningen omkring rikssamlings- og statsdannelsesprosessene har på sin side ofte vært rettet mot utviklingen av sentrale politiske institusjoner (Bagge 1996a, 591). Følgene for det laveste nivået er derimot sjelden diskutert. Sistnevnte nivå kommer også mindre til uttrykk i lovene (Halvorsen, KLN III, 216). Historikeren Per Sveaas Andersen har likevel pekt på at det ikke er «vanskelig å postulere en viss politisk tilknytning for de fleste tings vedkommende» (Sveaas Andersen 1975, 18), noe som er tatt til inntekt for at de mektige ættene dominerte tingmøtene. Dette har imidlertid ikke vært nærmere undersøkt empirisk, som bl.a. er et av målene for denne boken. Over tid skal tinget gradvis ha utviklet seg til et mer direkte kongelig styringsorgan (Sveaas Andersen 1975, 18). Tradisjonelt har en også ansett utviklingen av de store lagtingene til å gå fra allting til representasjonsting, slik blant annet Gulatinget antas å ha blitt rundt 930 (Munch 1852, 712f.; Taranger 1924). I nyere arkeologisk forskning har det derimot vært argumentert for at ulike former for representasjonsting med delegater kan gå lenger tilbake i tid, slik det er belagt for i det saksiske Marklotinget i Nordvest-Tyskland på 700-tallet, i en kilde fra 900-tallet, og antakelig også av Tacitus i 98. e.Kr. (Iversen 2013). Blant annet er nylig ringtunene tolket som å ha vært representasjonsting, der delegater fra faste rettskretser møtte (Iversen 2015a–c).

Historieforskningen har i liten grad vektlagt tingstedenes fysiske lokalisering. Tingene som konfliktløse på bygdenivå har også vært lite undersøkt, med unntak av historikeren Steinar Imsens studie *Norsk*

bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart fra 1990 og 1994 (men se også Sunde 2009). Her undersøker han tingsteder på bygdenivå på grunnlag av diplommateriale, og har identifisert flere høy- og senmiddelalderske tingsteder i undersøkelsesområdet. Imsen har imidlertid bare undersøkt fire avgrensede perioder innen senmiddelalderen og tidlig nytid (1320–1350, 1420–1450, 1537–1559, og mindre perioder av første halvdel av 1600-tallet), og heller ikke tingenes konkrete plassering på lokalt nivå. Han er også blitt kritisert for å tone ned kongelige ombudsmenns nærvær i bygdene til fordel for en «bondestat», der bøndene selv skjøttet rettsstellet (Dørum 2004). Dette vil bli nærmere vurdert i analysen i kapittel 8.

Et perspektiv som særlig kan trekkes fram i den nyere internasjonale forskningen av tingsteder, er deres lokalisering i landskapet, topografisk og i henhold til øvrige fysisk kulturskaptede strukturer. Også stedsnavn har vist seg å være en viktig kilde. Av særlig relevans er at navnet på de administrative områdene kan være indikatorer på et områdes tingsted (Seip 1934, 85; Indrebø 1935; Moseng 1994; Vikstrand 2001, 375; Baker og Brookes 2013a, 3). I en ny tverrfaglig tingstudie fra England benytter arkeologen Tudor Alexis Skinner (2014) arkeologisk og historisk materiale, stedsnavn, historiske kart og middelalderske verdslige administrative grenser i kombinasjon med GIS for å identifisere og kartlegge tingstedenes lokalisering, ikke ulikt det metodiske opplegget jeg skal anvende. Selv om Skinner har arbeidet med Danelagen i England, gir hans studie interessante metodiske perspektiver på lokalisering og endring over tid. Han argumenterer blant annet for at tingsteder opphavelig ikke hadde direkte tilknytning til bosetninger og gods (*estate centres*), men gjerne lå i ytterkanten og enkelte ganger med utsyn til bosetningene. Tingstedene ser derimot ut til å ha flyttet seg nærmere bosetningen på 1100-tallet. Han mener også å kunne spore endringer i administrative grenser som følge av en reorganisering på 1000-tallet.

Fra England har videre språklige analyser av stedsnavn bidratt til å stedfeste tingstedene forholdsvis presist (Mallett *et al.* 2013, 54). Den svenske stedsnavnforskeren Ola Svensson har på sin side stilt opp kriterier for å avgjøre om stedsnavn var knyttet til rettsutsutøvelse. Ifølge disse bør navnene helst ha støtte av et historisk og/eller arkeologisk materiale, samt

være belagt i flere uavhengige kilder over et lengre tidsrom. Dersom en har flere navn på ett sted eller nær hverandre, enten sekundære navn, slik som Vestre Tingberget eller flere ulike navn som indikerer rettsutøvelse, vil det være sikrere enn om en bare har ett navn på et sted (Svensson 2007, 197; 2015a og b). Eldre kilder tillegges videre større vekt enn yngre. Disse kriteriene er viktige og vil bli benyttet i vurderingen av stedsnavn knyttet til rettsutøvelse også i undersøkelsesområdet.

2.3 Tingorganisasjonens alder

Forskning på tinget har i stor grad foregått innen nasjonale rammer. Et annet problem er mangelen på anerkjennelsen av at tinget kan ha dype historiske røtter (Semple *et al.* 2020, 5). I Norge har vurderinger av tingsystemets alder i stor grad vært basert på dateringer ut fra landskapslover og sagaer. Eksempelvis mener Edvard Bull at lovene er den sikreste kilden for tolkninger av samfunn og politisk historie, men som ikke kan føre tingsystemet lenger bakover i tid enn til 1100- eller 1200-tallet, til tross for at han har tolket tinget som en gammel, selvgrodd institusjon (Bull 1931, 25). Et annet problem kan ha vært at få tingsteder er blitt identifisert på arkeologisk grunnlag, slik at det finnes lite konkret dateringsmateriale. Ved å trekke inn europeiske funn og tolkninger som analogier vil en kunne sette organisasjonen inn i en større ramme. Dette vil bli diskutert nærmere i kapitlet om metoder (kapittel 4).

På begynnelsen av 1920-tallet foretok arkeologen A. W. Brøgger en undersøkelse av det forhistoriske vektsystemet, basert på skålvekter og vektlodd fra mannsgraver fra eldre og yngre jernalder. I det at eldre jernalders vektsystem bygger på gull, mens yngre jernalders verdimål er basert på sølv, finner han argumenter for at terminologien og bøte-systemet i lovene og sagaer, som er basert på den såkalte øyren, opphavelig var en romersk vekt enhet. Siden gull var verdimål for en mann i Gulatings- og Frostatingsloven, konkluderer han med at tingsystemet eller et juridisk system må ha vært til stede allerede i folkevandrings- og merovingertiden eller tidligere, mellom 400–700 e.Kr. (Brøgger 1921, 34–45, 1936, 75–83). Brøggers syn fikk imidlertid liten gjennomslagskraft og har i liten grad påvirket dateringen av tinget. Det representerer likevel

et tidlig eksempel på at et gjenstandsmateriale benyttes til å tolke alder på tingsystemet (se også Hofseth 1980/1981).

Filologen og historikeren Gustav Indrebø forsøkte også å trekke inn arkeologisk materiale i diskusjonen om tingets alder. Han mente at tinget kunne føres tilbake til 300–600 e.Kr., basert på en antakelse om at bygdemidtpunkter for trønderske «fylker» ofte sammenfaller med forhistoriske kultsteder og gravhauger (Olsen 1926, 263–272; Indrebø 1935, 24f., 261f.). Her er det riktignok bare én av haugene som var datert til den perioden.

Siden få tingsteder er blitt identifisert på arkeologisk grunnlag, er det også få arkeologer som har studert tingsystemet. En har derfor heller ikke hatt kunnskap om hvordan tingstedene har sett ut rent fysisk. Dersom de før nevnte kokegropfelt og ringtun virkelig kan representere fysiske rester etter møteplasser i form av tingsteder, kan de utgjøre de eldste daterte tingstedene i Norge – og i Nord-Europa for øvrig. Det kan i tilfelle føre tingsystemet tilbake til henholdsvis førromersk jernalder og romertid (Storli 2006; Olsen 2003; Olsen 2005; Grimm 2010; Iversen 2015b). Selv om romerske kilder, som Tacitus og Cæsar, tyder på at tinget lenger sør i Europa kan gå tilbake til senest tiden rundt vår tidsregnings begynnelse, kan det ikke belegges direkte i kilder her til lands. Siden tingsystemet i liten grad har blitt undersøkt i en større geografisk, sosial og administrativ kontekst, ser jeg derfor grunn til å gå videre også med dette spørsmålet.

2.4 Endringer eller kontinuitet?

Spørsmålet om endringer eller kontinuitet i tingsystemet har hovedsakelig vært knyttet til endrede samfunns- og maktforhold og sett i lys av lovgivningsretten mellom frie bønder og kongemakt. Det har da vært antatt at frie bønder selv tok seg av alt offentlig styre (Koht 1926; Schreiner 1936; Holmsen 1939) og at det var disse som rådde på tingene (Bull 1931). Konge og kirke skal så ha tatt økt kontroll over rettshåndhevelsen i tidlig middelalder på bekostning av bøndene (Bull 1931, 26, 211). Til tross for endringer i maktforhold, der konge og kirke stadig fikk økt makt utover i middelalderen, er det antatt at lokaltingene var stabile gjennom århundrer (Bugge 1920).

Tolkningen om maktforholdene preget av konflikt mellom bønder og kongemakt ble lenge opprettholdt. Den toneangivende historikeren Jens Arup Seip hevdet derimot at kongedømmet i stor grad var å betrakte som funksjonelle organer i forholdet mellom bønder og kongemakt – et syn som senere er blitt videreutviklet av Knut Helle (Seip 1940, 47ff., 66, 74; Helle 1961, 1972, 1974). Til tross for at Seip hovedsakelig studerte maktforhold og institusjonell utvikling på høyere nivå, og i mindre grad har gått inn på maktforhold i lokalsamfunnene, fremholdt han mer enn tidligere forskere bøndernes fortsatte selvbestemmelse og virke i den lokale rettspleien utover på 1200- og 1300-tallet. Dette har hatt betydning for tolkninger av tingene på lokalnivå, men også for lagtingene i de større byene.

Trass forskjeller i synet på interesse- og maktforhold mellom konge, geistlige, verdslig elite og bønder, har det rådd stor enighet om at den jordeiende eliten og kongemakten fikk økende myndighet i løpet av høymiddelalderen. I tidlig middelalder hadde kongen delvis påtale- og straffemyndighet og rett til å kalle ut leidangen, men ikke enekontroll over lovgiving og dømmende myndighet. Som nevnt ble dette gradvis endret fra 1160-tallet av, og i tiltakende grad opp mot 1300-tallet, da kongedømmet gradvis fikk kontroll over tingene og *dómen* (jf. kap. 1.3). Lagtingets lovgivende og dømmende myndighet ble også innskrenket. Både lokalt og sentralt ble det bygd ut et apparat av ombudsmenn i faste distrikter for å ivareta offentlige funksjoner. Tradisjonelt er dette blitt tolket slik at tingene fikk en svakere politisk posisjon utover i middelalderen og frie bønder fikk svekket betydning (Aschehoug 1866, 72ff.; Hertzberg 1869, 85ff.; Bull 1931, 211; Helle 1972, 561; Sveas Andersen 1977, 258f.). I en artikkel fra 1975 oppsummerer Sveas Andersen forskningsstatus for det eldste tingsystemet i Norge, både i henhold til funksjoner og organisasjon. Han ser en generell tendens til en «skjematisk» vektlegging av tingenes svekkede betydning utover høymiddelalderen, men «gjennom hele middelalderen og inn i nyere tid fortsatte tingene, store som små, å være organer for bøndernes selvvirksomhet» (Sveas Andersen 1975, 23).

Et annet perspektiv på middelaldersamfunnet fra midten av 1980-tallet av, går ut på å nedtone de offentlige myndigheter og statlige rettssystemers rolle til ut på 1200-tallet (Byock 1986, 2002; Bagge 1986; Miller 1990;

Geary 1994; Sigurðsson 1999, 2010; Orning 2004). Samfunnet var i større grad bundet sammen av sosiale nettverk og personlige relasjoner, regulert gjennom konfliktløsning og voldgift. Ut fra antropologiske perspektiver og analogier med det islandske «godesystemet» i fristatstiden, mener en at resultatene av tingforhandlingene var avhengige av den makt og anseelse den enkelte stormann kunne mobilisere. Det innebærer at tinget i mindre grad ses som et demokratisk organ, og i større grad som en arena og maktorgan for lokale stormenn i et rangsamfunn (Meulengracht Sørensen 1995, 207ff.; Skre 1998, 11ff.; Hermanson 2003, 37; Iversen *et al.* 2007). Denne såkalte antropologiske vendingen er senere blitt kritisert for å underkommunisere statlige trekk, empirisk belagt forut for høy-middelalderen og i for stor grad å vektlegge sosiale relasjoner, samt ukritisk benytte analogier på norske forhold (Helle 2009, 607ff.). Mye av den samme kildekritikken som utviklet seg på begynnelsen av 1900-tallet synes da fortsatt å være aktuell. Likevel inneholder den antropologiske retningen perspektiver på sosiale relasjoner og patron–klientforhold som kan ha vært gyldige og bør kunne trekkes inn når en skal vurdere maktforhold mellom ulike samfunnsaktører, som konge og hird, lokale eliter og bønder.

2.5 Viken som undersøkelsesområde

Ved utgangen av vikingtiden var det store regionale forskjeller mellom de ulike lovområdene i Norge. Det gjaldt også tingstedenes lokalisering, de administrative områders utstrekning og navn, som fylke, halvfylke, treading, fjerding, åttung, samt selve lovutformingen (Sveaas Andersen, KLNМ XVIII, 346–359). Her kan, som nevnt, dansk overherredømme i vikingtid og tidlig middelalder ha bidratt til å påvirke utviklingen i Borgartingslagen. Jeg vil derfor gå nærmere inn på forskningshistorien knyttet til Viken-området som er særlig relevant for denne undersøkelsen. Det gjelder særlig rettskretsene, hvor forskjellene lettest lar seg spore og innvirkningen kanskje er størst.

Begrepet herred er nevnt i eldre Borgartingslovens kristenrett, som skal være fra senest 1000-tallet, og en har derfor tolket det slik at herredet ble etablert under dansk overherredømme (Sogner, KLNМ VI, 492–494;

Stylegar og Norseng 2003, 482–487). I 1911 utgav Sven Tunberg boken *Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning*, der han tok for seg de administrative områdene som ble kalt herred i et vidt geografisk perspektiv. Tunberg argumenterer for at det bare var herredene i Båhuslen som var judisielle, mens de i nordre Borgartingsområdet derimot representerte den mer allmenne betydningen *bygd* (Tunberg 1911, 79–86). Videre mener han at herredet som administrativ enhet oppsto i Danmark og spredte seg derfra via Sverige til Båhuslen – et syn som vant tilslutning i forskningen i mellomkrigstiden (Bull 1920, 1922; Indrebø 1935, 159ff.). Selv om Tunberg bygger på et bredt kildemateriale – diplomer, lover og jordebøker – bruker han det i liten grad til annet enn å underbygge den geografiske utstrekningen. Han er dertil blitt kritisert for å legge for stor vekt på landskapslovene (Holmsen 1970 [1940], 36).

Edvard Bull avviser på sin side Tunbergs oppfatning om at det ikke fantes judisielle herreder på Østlandet (Bull 1918a, 259f.). Han mener at de bare fantes i de deler av landet hvor det ikke var skipreider, men at de så skal ha blitt lagt over herredsinndelingen også i Østfold og Båhuslen (Bull 1918a, 262; Indrebø 1935, 159). At de indre områdene på Østlandet har færre og senere daterte gravminner enn de ytre bygder, tolker han slik at de må ha vært senere befolket og at skipreideinndelingen dermed oppsto i eldre jernalder da de ytre bygdene fortsatt var tettere befolket enn de indre (Bull 1918a, 269f.). Bull anser det imidlertid som usannsynlig at det fantes en fast politisk inndeling i herreder alt i eldre jernalder. Han konkluderer med at herredene må ha blitt til skipreider senest 800–900-tallet under dansk overherredømme (Bull 1918a, 270). Dette synet er imidlertid også blitt kritisert (Steinnes 1929). Dette spørsmålet vil jeg derfor også undersøke nærmere.

Ved å studere bl.a. navn på skipreidene som inngikk i den sjømilitære leidangen og som inneholdt eldre bygdenavn, mener Bull å kunne slutte at inndelingen på Vestlandet og i søndre Vestfold var gamle og opprinnelige militære enheter, som alle senere inndelinger bygget på. I andre områder av landet skulle dermed leidangsinndelingen være sekundær, slik som i resten av Viken, der de gamle herredene ble erstattet av skipreiden (Bull 1920, 142–143). Asgaut Steinnes er enig med Bull i at skipreidegrensene bygger på eldre topografiske bygdegrensener, men finner derimot

ingen forskjell mellom nordre og søndre del av Vestfold. Ut fra studier av leidangsskatten mener han å kunne vise at det ikke var noen forskjell mellom disse to områdene, til tross for at det nordre området var delt i flere og mindre skipreider.

Steinnes reiser også tvil om leidangen i Viken ble innført fra Danmark og er eldre enn i andre deler av landet, slik enkelte forskere før ham hadde ment (Hertzberg 1914, 247ff.; Indrebø 1935, 259). Det var særlig underinnordningsordningen i såkalte lider for leidangsyttelsene som er bakgrunnen for argumentasjonen om at skipreiden spredte seg fra øst mot vest. Steinnes mener tvert om at skipreiden først ble organisert på Vestlandet (Steinnes 1929, 63–65). At den danske leidangen er eldst, er det også reist spørsmål ved fra dansk side (Lund 1996). Det er derimot argumentert for at skipreiden antakelig ble innført av Håkon Adelsteinsfostre den gode. Det skal ha skjedd etter påvirkning fra De britiske øyer og det kongelige hæroppbud knyttet til jordeiendom, kalt *fyrð*, som ble utkalt fra såkalte «skipssokn» (*scipessocna*) (Ersland 2000, 51; Helle 2001, 34–37; se kap. 6.1). Det er imidlertid grunn til å anta at det fantes former for forsvarssystem her også tidligere, noe de store skipsnaustene fra eldre jernalder langs kysten tyder på (Myhre 1987b; Grimm 2006; Ystgaard 2014; se kap. 6.1).

For Gustav Indrebø var territoriell organisasjon et hovedtema. I sitt første store arbeid på området, *Fylke og fylkesnavn* fra 1931, argumenterer han på språklig grunnlag for at fylket som administrativ enhet var eldst i Trøndelag. Det skal først senere, på 1200-tallet, ha blitt innført på Østlandet, trolig av konge og kirke, i betydningen større landområde (Indrebø 1932, 34f., 93f.; Bauge KLN M V, 39f.).

I Indrebøs hovedverk *Fjordung* (1935) benytter han alt tilgjengelig skriftlig kildemateriale av ulik alder, som navnemateriale, diplomer, lensregnskaper, folketellinger og skattematrikler fra 1660-årene, for å undersøke inndelingen og utbredelsen av de administrative områdene knyttet til en administrativ underinndeling, *fjordung* (fjerdung), som representerer en firedel av en skipreide. Han legger stor vekt på aritmetiske prinsipper, noe som fører til at han ofte kan synes å konstruere enheter ut fra dette skjematisk prinsippet (Holmsen 1940–42, 36off.). Dette gjelder særlig for Trøndelag og Vestlandet (Indrebø 1935, 11–26). Indrebø er derfor blitt kritisert for å ha tonet ned en selv vokst bygdeorganisasjon til

fordel for en styrt og regelfast organisering av større områder (Holmsen 1940–42, 36off.). Når det gjelder Østlandet, argumenterer Indrebø for at det i middelalderen var en sammenheng mellom fjerdingen og stevne-stedene i bygdene. Her var det nettopp fjerdingen som lokalsamfunnene var bygd opp rundt og som tilsvarte rettskretsene for lokaltिंगene. Han skiller videre ut to nivåer av lokaltिंगsteder. Hver skipreide eller hvert herred skal være delt i fire deler – fjerdingen – med hvert sitt tिंगsted, men der ett av dem var på et høyere nivå, tilsvarende skipreiden som helhet (Indrebø 1935, 143–145). Dette er en viktig differensiering, som jeg vil se nærmere på.

Det sentrale i min sammenheng er Indrebøs argumenter for at den fjerdingsdelte skipreiden i Viken og de fjerdingsdelte prestegjeldene på Opplandene hadde opphav i en felles eldre struktur, herredet, der skipreidene senere ble lagt over de eksisterende inndelinger med sine stevnesteder (Indrebø 1935, 160–161). På den måten mener han å kunne avvise Tunbergs hypotese om at herredet var rettskretser for lokaltिंगene som var geografisk avgrenset til Båhuslen i middelalderens Norge. Samtidig støtter han opp under Tunbergs argumentasjon om at herred i visse områder av landet skal ha hatt den mer allmenne betydningen bygd. Indrebø er også enig i Tunbergs teori om at herredet var innført fra Danmark (Indrebø 1935, 161–163; Holmsen 1940–42, 364). Siden Indrebø har gått gjennom et stort kildemateriale, har han på denne måten kunnet gi en oversikt over tिंगsteder og rekonstruert de administrative grensene i undersøkelsesområdet. Det gir et godt startpunkt for videre analyse, diskusjon og rekonstruksjon av de administrative områdene, som analyseres på et enda bredere kildegrunnlag. Jeg tar hensyn til at Indrebø til tider kan ha konstruert grenser ut fra sitt forutbestemte skjematisk fire-delingsprinsipp. Dette undersøkes nærmere i hvert enkelt tilfelle i gjennomgangen av den administrative inndelingen i områdene.

Etter 1935 har det, som nevnt, ikke vært gjort noen samlede undersøkelser av den verdslige administrative inndelingen koblet til tinginget i Norge. Det samme gjelder forskning på territoriell inndeling og tिंगsteder, selv om den nære tilknytningen til hverandre har vært understreket av flere forskere. Deler av den eldre forskningen er uansett viktig som startpunkt for en ny analyse. Gjennomgangen av tidligere forskning

omkring tingsystemet har vist at det fortsatt er behov for å utvikle sikre identifikasjons- og alderskriterier på tingsteder siden så få er identifisert og datert på arkeologisk grunnlag, ut fra samlede kartografiske og topografiske metoder og i et landskapsperspektiv. Dateringer av organisasjonen har derfor hovedsakelig vært basert på tolkninger av en kombinasjon av andre kildetyper, som stedsnavn, sagaer og lover. Nyere internasjonal arkeologisk forskning vektlegger fysiske fellestrekk ved tingsteder og visse lokaliseringsfaktorer knyttet til topografi og kommunikasjon. For å identifisere tingsteder er det derfor nødvendig med en kombinasjon av ulike kildetyper, som skriftlige kilder, navnemateriale, arkeologiske spor og selve landskapet de inngikk i. Dette diskuteres nærmere etter at jeg har gjort rede for de teoretiske perspektiver som ligger til grunn for studien.